

Evaluation of criminal protection of clean air and existing challenges

Seyyed Sajjad Razzaghi
Mousavi *

Master of Criminal Law of Children and
Adolescents, Allameh Tabatabai University,
Tehran, Iran.

Abstract

Criminal protection of clean air is very important. In the same way, the legislator has always tried to reduce the legal defects as much as possible by benefiting from the experiences of other countries and enacting various laws in the field of environment. Also, in Iran's legal system, in addition to laws, many regulations and approvals have been implemented to protect the environment from destruction, most of which have criminalized environmentally destructive activities; that is, they have explained environmental crimes. However, the painful fact is that despite all the efforts of the legislature, executive and judiciary, the position of our country at the global level in terms of protecting the ecosystem and environmental positions has not been accepted. In this research, with the analytical-descriptive method and using library resources, the criminal protection of clean air and the challenges in this field have been analyzed and appropriate solutions have been presented.

Keywords: right to clean air, criminal protection, healthy environment, air pollution victim

Received: 24/February/2023

Accepted: 30/April/2023

eISSN: 2783-4204

ISSN: 2783-3631

ارزیابی حمایت کیفری از هوای پاک و چالش‌های موجود

دانش‌آموخته حقوق کیفری اطفال و نوجوانان، دانشگاه علامه طباطبائی تهران،
ایران.

سید سجاد رزاقی موسوی *

چکیده

حمایت کیفری از هوای پاک دارای اهمیت فراوانی است. به همین سان، مقنن همواره تلاش داشته تا با بهره‌مندی از تجارب کشورهای دیگر و وضع قوانین مختلف در زمینه محیط‌زیست، نقیصه‌های حقوقی را تا حد ممکن بکاهد. همچنین، در نظام حقوقی ایران علاوه بر قوانین، آیین‌نامه‌ها و مصوبات فراوانی جهت محافظت از تخریب محیط‌زیست اجرا شده است که در اغلب آن‌ها اقدام به جرم‌انگاری فعالیت‌های مخرب محیط‌زیست صورت گرفته است؛ یعنی جرائم زیست‌محیطی را تبیین کرده است. با این حال، واقعیت دردآور این است که با وجود تمامی تلاش‌های قوه مقننه، مجریه و قضاییه، جایگاه کشور ما در سطح جهانی از لحاظ حفاظت از زیست‌بوم و مواضع زیست‌محیطی مقبول نیفتاده است. در این تحقیق با روش تحلیلی-توصیفی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، به تحلیل و بررسی حمایت کیفری از هوای پاک و چالش‌های موجود در این زمینه پرداخته و راهکارهای مناسب ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: حق بر هوای پاک، حمایت کیفری، محیط‌زیست سالم، بزه آلودگی هوا

مقدمه

در زمینه اهمیت کیفیت هوا، همین بس که انسان می‌تواند چند روز را بدون آب و غذا تحمل کند اما بدون هوا چند لحظه بیشتر نمی‌تواند زنده بماند؛ بنابراین، کیفیت هوایی که لحظه‌به‌لحظه تنفس می‌شود، در سلامت انسان بسیار مهم بوده و تمام فعالیت‌های او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با توجه به اهمیت رخداد هوای پاک و نقش آن در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای کارهای حساس به آلودگی هوا، در این پژوهش علت رخداد روزهای همراه با هوای پاک به‌منظور امکان پیش‌بینی آن‌ها بررسی شده است. برخورداری از محیط‌زیست سالم و به‌طور خاص بهره‌مندی از هوای پاک، یکی از دغدغه‌های مهم امروز و آینده بشر است. هوا، منبعی حیاتی برای کلیه عناصر طبیعت بوده و آلودگی آن به معنای اعلام خطر برای کلیه موجودات زنده و عناصر بی‌جان است. هرچند این آلودگی از دیرباز وجود داشته و پدیده جدیدی نیست اما آلودگی هوا به‌صورت یک معضل و مسئله محیط‌زیستی، بهداشتی، اجتماعی، سیاسی و حقوقی متعلق به عصر حاضر است.

آلوده نمودن هوا و به‌نوعی آلوده شدن آن از طریق ریزگردها و سایر آلاینده‌های صنعتی و نبود کنترل و نظارت جدی بر آن، نقض حقوق شهروندی تلقی می‌شود. امروزه در کشور جمهوری اسلامی ایران نیز پدیده‌های مرتبط با آلودگی هوا از جمله آلاینده‌های صنعتی و به‌ویژه ریزگردها به‌عنوان چالشی مهم به شمار می‌آید به‌گونه‌ای که مسئله حیات بشری را در ایران (به‌عنوان مهم‌ترین حق بشری) در معرض تهدید مستقیم و جدی قرار داده است. حق حیات که با موضوع هوای پاک ارتباط مستقیمی دارد، مهم‌ترین حق بشری است چرا که تازمانی که انسان از حق حیات برخوردار نباشد، به‌نوعی امکان، ظرفیت و قابلیت استفاده از سایر حقوق بشری را نیز نخواهد داشت. از این رو، با عنایت به مسائل پیش‌گفته و اهمیت و ضرورت انجام تحقیق در خصوص هوای پاک و چارچوب حقوقی، مسئولیت دولت جمهوری اسلامی ایران در این زمینه با عنایت به ارتباط مستقیم موضوع پژوهش با جان و حیات بشری و نیز شکل‌گیری مسائل نوظهور مرتبط با آلودگی هوا (پدیده ریزگردها)، بیش‌ازپیش احساس می‌گردد.

۱. اهمیت حق بر هوای پاک در فضای بین‌المللی

آلودگی هوا مسئله‌ای است که امروزه در رأس دغدغه‌های محیط‌زیستی دولت‌ها قرار دارد و در بسیاری از کشورهای در حال توسعه گسترش پیدا کرده است. گذشته از این، در سطح بین‌المللی نیز این موضوع به‌عنوان یکی از دل‌مشغولی‌های جامعه بین‌المللی تبدیل شده است به‌گونه‌ای که به موازات طرح و پیگیری حقوق محیط‌زیست در دهه هفتاد میلادی، جامعه بین‌المللی به‌سرعت متوجه آثار زیان‌بار ناشی از آلودگی هوا بر سلامتی انسان‌ها، گیاهان و جانوران گردید؛ بنابراین، آلودگی هوا به‌مثابه یک مسئله حقوقی، جنبه‌های ملی و بین‌المللی گوناگونی را به خود گرفت.

با گذری بر اسناد و معاهدات بین‌المللی، دو رویکرد متفاوت نسبت به این موضوع مشاهده می‌شود. در برخی از آن‌ها مثل منشور آفریقایی، این موضوع صراحتاً به‌عنوان یک حق پذیرفته شده است اما در برخی دیگر مثل میثاقین یا کنوانسیون اروپایی، سخنی از آن به میان نیامده است. عملکرد مراجع بین‌المللی نیز در این خصوص دو مسیر متفاوت را طی کرده است. در دسته‌ای از آن‌ها، بهره‌مندی از هوای پاک مستقیماً در قالب حق بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم مورد بررسی قرار گرفته یا قابلیت بررسی دارد و در برخی دیگر، این موضوع به‌عنوان چهره‌ای از یک یا چند حق بشری (نسل اولی یا دومی) ارزیابی شده است. در ادامه خواهیم دید که برخلاف تصور اولیه، عملکرد مراجع دسته دوم و به‌طور ویژه، دیوان اروپایی حقوق بشر، بسیار موفقیت‌آمیزتر بوده است.

نتیجه این امر، پیدایش مفهوم حق بر هوای پاک به‌عنوان یک حق بشری بوده که سرآغاز آن، اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم است. بعد از پذیرش این اعلامیه، نه‌تنها بعضی از اسناد حقوق بشری، حق بر هوای پاک را در کنار سایر حقوق بشر قرار

دادند و بعضی دیگر از اسناد حقوق محیط‌زیست، از ارتباط محیط‌زیست و حقوق بشر صحبت کردند بلکه نهادهای نظارتی و قضایی حقوق بشری با ارائه تفسیر زیست‌محیطی از حقوق مندرج در اسناد حقوق بشری، «حق بر هوای پاک» را به عنوان یک حق بشری اشتقاقی نیز به رسمیت شناختند. در ضمن، بعضی دیگر از نهادهای نظارتی و قضایی خارج از نظام‌های حقوق بشری نیز در تصمیم‌های خود از ارتباط حفاظت از محیط‌زیست و حقوق بشر صحبت کرده‌اند؛ بنابراین، اکنون در وجود «حق بر هوای پاک» به عنوان یک جزء از «حق بر محیط‌زیست» به صورت یک حق بشری مستقل یا حداقل یک حق بشری اشتقاقی تردیدی وجود ندارد.

۲. بررسی پیشینه فکری، فلسفی و نگاه دینی در ایران

حق بر محیط‌زیست سالم، انعکاس ارزش‌های متعالی و بلندپایه‌ای همانند حق سلامتی، حق بر حیات و حق زندگی مطلوب است. از سوی دیگر، با پیش‌نیازهای تداوم حیات بشر و نسل‌های آتی ارتباط تنگاتنگ دارد (امامی قشلاق، ۱۳۹۷: ۱۴۴). در ایران باستان نیز اهمیت محیط‌زیست مطلوب ترویج می‌شد. در کتاب اوستا، حضرت زرتشت علیه‌السلام از خدای خود اهورامزدا پرسشی دارد با این مضمون که «چه قومی خوشبخت‌تر است؟» و اهورامزدا می‌فرماید «ملتی که درخت مثمر بکارد و زمین‌های بی‌آب و علف را به زمین‌های کشاورزی تبدیل کند». شاید بتوان گفت که این عبارت اشاره به بیابان‌زدایی و ایجاد محیط مناسب برای زندگی سالم داشته است.

خداوند، بهره‌برداری از محیط‌زیست از قبیل آب، هوا و غذای سالم را حق بشر دانسته است؛ از جمله در آیات ۲ و ۲۱ سوره بقره می‌فرماید: همان خدایی که زمین را برای شما فرش و آسمان را بنایی قرار داد و از آن آسمان آبی فرو فرستاد و به وسیله آن از میوه‌ها رزقی برای شما بیرون آورد. پس برای خدا همتایانی قرار ندهید در حالی که خود می‌دانید. در آیات متعددی نیز با استعمال واژه تسخیر برای محیط‌زیست، انسان را مسلط بر محیط‌زیست نموده است. اگرچه که خداوند انسان را مسخر محیط‌زیست قرار داده و حق تصرف و بهره‌برداری از محیط‌زیست را به او داده ولی این حق تصرف و بهره‌برداری از محیط‌زیست تا جایی است که دخالت انسان در محیط سازنده و عمرانی باشد و انسان رسالت خلیفه الهی خویش را به درستی انجام داده و کفران نعمت نکند و بداند که چنین قدرت و اختیاراتی برای آسایش اوست چرا که در غیر این صورت، سلامت محیط‌زیست به خطر افتاده و نتیجه‌ای جز سلب حیات انسان و دیگر موجودات را در پی نخواهد داشت. به همین جهت، خداوند به انسان تکلیف کرده است که آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورد و از شیطان پیروی نکند که او دشمنی آشکار است.

باید توجه داشت که خداوند، محیط‌زیست را نه تنها برای شخص و یا گروهی بلکه برای همگان (میراث مشترک بشریت) خلق نموده و نعمت‌های پاک و سالم و حیاتی محیط‌زیست را حق آن‌ها دانسته که نباید کسی آن‌ها را از بهره‌برداری از این حق محروم کند و یا از منابع و نعمت‌های زیست‌محیطی استفاده غلط، آلوده‌ساز، مصرفی و تولیدی بی‌رحمانه کند. خداوند همه چیز را برای تعالی، توسعه و پیشرفت بشر خلق نموده و انسان به دست خود خویشتن را مجازات می‌کند (بابائی مهر، ۱۳۹۴: ۲۱۶-۲۱۷). در کتاب تحف‌العقول، روایتی از امام صادق علیه‌السلام نقل شده که فرمودند: «لا تطیب السکنی إلّا بثلاث: الهواء الطیب والماء الغزير العذاب والأرض الخوّارة؛ زندگی جز به سه چیز خوش نمی‌شود، هوای پاک، آب فراوان گوارا و زمین نرم و سست (آماده زراعت)». واضح است که در این روایت به مصادیق آشکار در محیط‌زیست سالم اشاره دارد. همچنین، در صفحه نهج‌الفصاحه، حدیثی از رسول‌الله نقل شده که ایشان فرمودند: «من غرس غرسا، لم يأكل منه آدمي ولا خلق من خلق الله، الا كان له صدقة؛ کاشتن یک درخت ولو آنکه هیچ آدمی و هیچ مخلوقی از آن استفاده نبرد، باز هم برای کسی که آن را کاشته، صدقه محسوب می‌شود». این حدیث به ارزشمندی درختان در طبیعت اشاره دارد زیرا یکی از دستگاه‌های طبیعی تصفیه هوا به شمار می‌روند. در کتاب

بحارالانوار علامه مجلسی در جلد ۷۵، روایتی از امام حسن عسکری علیه‌السلام نقل گردیده که می‌فرماید: «اعرف الناس بحقوق اخوانه و اشدّهم قضااً لها اعظمهم عندالله شأناً؛ والاترین مقام را نزد خداوند کسانی دارند که حقوق برادران خود را (مردم را) بهتر بشناسند و بهتر ادا کنند». بدون تردید، با شناسایی حقوق انسانی و شهروندی می‌توان گفت مسائلی از قبیل داشتن حق آب‌وهوا و محیط زندگی سالم، حق هر انسانی است.

با توجه به اینکه در کشور ایران با بهره‌گیری از مبانی فرهنگی بر جنبه اخلاقیات و دین تأکید شده، مبانی مطرح‌شده در قالب هنجارهای اخلاقی و ضوابط و مقررات دینی می‌تواند بسترهای مناسبی را برای آماده‌سازی افراد جهت بهبود کیفیت محیط‌زیست و جلوگیری از جرم‌های سبز فراهم آورد (نعیمی، ۱۳۹۷: ۲۵).

با بررسی فتاوی مراجع عظام به‌خصوص حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، اهمیت حق بر هوای پاک و حق بر تنفس مشهود است. در بخشی از استفتائات معظم له آمده است که اگر طبق قانون، نصب فیلتر برای مراکز صنعتی الزامی است، تخلف از آن جایز نیست. حتی اگر این مسئله در قانون هم ذکر نشده باشد و کارخانه‌ای هوا را آلوده کند و مردم به خاطر این مسئله در ناراحتی هم نباشند اما به خاطر تنفس این هوای آلوده ضرر قابل توجهی متوجه آنان شود، این کار خلاف شرع است و کسی که با آگاهی این کار را انجام بدهد، مرتکب حرام شده است (توکلی، ۱۳۹۵: ۲۲).

۲-۱. جایگاه محیط‌زیست در دوران قاجار و پهلوی

با ورود صنعت به کشور ایران در عصر ناصرالدین‌شاه قاجار و همچنین، توسعه آن در عصر پهلوی اول و دوم در زمینه‌های مختلف از جمله نفت، گاز، پتروشیمی و فولاد، لازم بود سیاست‌گذاری‌های متناسب با شرایط جدید صورت گیرد و قوانین و مقررات در دو بستر حقوق اساسی و حقوق اداری به نحوه شایسته‌ای برنامه‌ریزی و هدایت شوند. با این حال، دو رخداد سیاسی کلان در طی یک قرن بر پهنای ایران واقع گردید؛ انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی ایران. در زمان انقلاب مشروطه به‌هیچ‌وجه مباحث زیست‌محیطی در مطالبات مردمی آن روز جایگاهی نداشت چراکه زندگی مردم ایران سنتی بوده و به‌صورت روستائینی و عشایر کوچ‌کننده سپری می‌شد. ایجاد جریان صنعتی شدن را باید به قبل از انقلاب اسلامی ایران (عصر پهلوی) و بعد از انقلاب اسلامی ۵۷ تقسیم کرد. در عصر پهلوی، نگاه به محیط‌زیست بیشتر در قالب منابع طبیعی و کشاورزی و شکارگاه‌ها بوده ولی بعد از انقلاب اسلامی، علی‌رغم بحران‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، تهدیدات خارجی، فشارهای سیاسی و اقتصادی بیرونی و انواع تحریم‌ها در بخش‌های مختلف با ایجاد دست‌اندا‌زهای گسترده، سیر صنعتی شدن ایران دچار فراز و فرودها، آزمون و خطاها و افت و خیزهای فراوان گردید. با این وجود، در مسیر خود در حرکت بوده و همین‌طور جمعیت شهرنشین رو به افزایش بود و حرکت تصاعدی داشت زیرا مهاجرت از روستاها به سمت شهرهای بزرگ و کوچک، کشور را دچار چالشی بزرگی کرده بود که یکی از معضلات مهم زیست‌محیطی نیز به شمار می‌رفت. به خاطر شرایط داخلی و بین‌المللی کشور، توجه دولت در حد یک سری راه‌حل‌ها با نگاه محدود و بخشی‌نگری در قالب قانون متجلی شد (زینلی مبارک، ۱۳۹۴: ۲۷).

۲-۲. تلاش تقنینی عصر پهلوی بر تبیین هوای پاک و سالم

در قانون اساسی کشور که مهم‌ترین و بالاترین سند در نظام حقوقی کشور تلقی می‌گردد، مسئله محیط‌زیست تا قبل از انقلاب اسلامی مسکوت بوده و ذکری از موضوعاتی از این قبیل نشده است اما باید گفت که اولین ورود و موضع‌گیری نظام حقوقی در مواد ۱۷۹ و ۱۸۰ قانون مدنی ایران مصوب ۱۳۰۷ در حوزه محیط‌زیست رخ داده است. یکی از نخستین و جدی‌ترین مقرراتی که به موضوع آلودگی هوا پرداخته است، آیین‌نامه امور خلافی مصوب ۲۲ مردادماه ۱۳۲۴ بوده که نظر به ماده ۲۷۶ قانون مجازات عمومی مصوب ۴ مردادماه ۱۳۲۴ تصویب شده بود (کریمی، ۱۳۹۳: ۶۹). در قانون

شهرداری، ضمن بیان مقررات مربوط به شهر و شهرسازی در ابعاد مختلف، به علت اهمیت آلودگی هوا و تأثیرات مخرب آن بر فضای شهری، در کنار قواعد مربوط به حفظ و گسترش فضای سبز در شهر، بخشی از دفتر هفتم این قانون را به آلودگی هوا اختصاص داده است. یکی از مهم‌ترین آلودگی‌های زیست‌محیطی که در دهه ۴۰ در شهرها در حال شکل‌گیری بود، مسئله آلودگی هوای ناشی از دوده‌هایی بود که از اماکن صنعتی، کارگاه‌ها، تعمیرگاه‌ها و وسایل نقلیه متصاعد می‌گردید. در این راستا، در قانون شهرداری‌ها مصوب ۱۳۳۴ همراه با اصلاحات بعدی در کنار سایر معضلات و مشکلات زیست‌محیطی شهری برای مقابله با آلودگی هوا، وظایف خاصی بر عهده شهرداری‌ها به‌عنوان متولی امور شهری گذارده شد. آنچه که در این قانون اهمیت داشت، توجه به اقدامات پیشگیرانه و تأسیس ضمانت اجرای کاملاً اداری در این حیطه بود (مشهدی، ۱۳۹۲: ۶۸). در ماده ۵۵ از قانون شهرداری، یک سیاست کلی در مورد آلودگی در شهرها ارائه می‌دهد به‌طوری‌که از کلیه اماکنی که به نحوی باعث آلودگی در شهرها می‌شود، جلوگیری می‌کند. همچنین، چگونگی برخورد با چنین اماکنی را در تبصره‌ای مجزا توضیح داده است. از سوی دیگر، قانون‌گذار در ماده ۱۹۳ آیین‌نامه راهنمایی و رانندگی مصوب ۱۳۴۷ برای تخلف از مقررات مربوط به لزوم معاینه فنی وسیله نقلیه، عدم رعایت ضوابط تهویه و استعمال دخانیات، مجازات غرامت از یکصد تا دویست ریال یا حبس تک‌دیری از دو تا ده روز یا هر دو مجازات را معین نموده بود (کریمی، ۱۳۹۳: ۷۲). البته در سال ۱۳۴۶، قانون حفظ نباتات و قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و قانون شکار و صید و در سال ۱۳۵۳، قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست و در سال ۱۳۵۴، قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی نفتی در زمینه محیط‌زیست در قوانین عادی مصوب شد. با وجود این قوانین، در سال ۱۳۵۴ آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب می‌شود که این گونه تعریف شده است؛ وجود یک یا چند آلوده‌کننده در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به‌طوری‌که مضر به حال انسان و یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد. آلوده‌کننده هوا نیز عبارت است از هر نوع ماده گازی، بخار، مایع، جامد و یا مجموعه و ترکیبی از آن‌ها که در هوای آزاد پخش و باعث آلودگی هوا شده و یا به آلودگی آن بیفزاید یا تولید بوی نامطبوع کند، از قبیل دود، دوده و ذرات معلق و غیره. مسئول آلودگی هر شخص حقیقی است که اداره یا تصدی کارخانه و یا کارگاهی را خواه برای خود و خواه به نمایندگی از طرف شخص یا اشخاص دیگر بر عهده دارد و یا شخصاً عامل ایجاد آلودگی از طریق وسایل نقلیه موتوری بوده که بیش از استانداردهای مقرر، دود و آلوده‌کننده‌های دیگر وارد هوای آزاد می‌نماید. البته این آیین‌نامه یکی از مهم‌ترین متون مرتبط با مسئولیت کارخانه‌های آلوده‌کننده (اشخاص حقوقی) است که مسئولیت را بر متصدی یا مدیر کارخانه تحمیل می‌نماید (فنی، ۱۳۸۸: ۵۵).

۲-۳. تلاش و عملکرد دولت‌های پهلوی در اجرای برنامه‌های زیست‌محیطی

برای اولین بار، برنامه توسعه‌ای ۷ ساله در کشور از سال ۱۳۲۸ الی ۱۳۳۵ در قالب برنامه هفت‌ساله اول و از سال ۱۳۳۵ الی ۱۳۴۱ در قالب برنامه هفت‌ساله دوم برنامه‌ریزی شد. بعد از آن، برنامه ۵ ساله از سال ۱۳۴۱ الی ۱۳۴۶ در قالب برنامه پنج‌ساله سوم و از سال ۱۳۴۷ الی ۱۳۵۱ در قالب برنامه پنج‌ساله چهارم تدوین گردید. موضوعات زیست‌محیطی در تمام این برنامه‌ها وجود نداشت و فقط موضوع کشاورزی از جنبه اقتصادی و درآمدزایی مورد توجه قرار گرفته بود. برنامه پنجم توسعه از سال ۱۳۵۲ الی ۱۳۵۶، ماهیتاً متفاوت از دوره‌های قبل بوده و به‌صورت مفصل و مبسوط در مباحث زیست‌محیطی در بند ج برنامه در ۸ جزء عمده، اهداف زیست‌محیطی شرح داده می‌شود. این برنامه به خاطر مصادف شدن با انقلاب اسلامی اجرایی نشد. با این نگاه که مواضع حقوقی هر کشور در عرصه بین‌المللی از طریق بررسی حقوقی داخلی آن به دست می‌آید، باید گفت در کشور ما هم قدم‌های شایانی درباره حفظ حقوق سلامت جامعه در راستای

مبارزه با آلودگی هوا و حق هوای پاک برداشته شده است. البته در همه این موارد نگاه قانون‌گذار پیشگیرانه نبوده بلکه باید حادث شده و بعد مشکلات رفع شود.

۲-۴. جایگاه هوای پاک و سالم در قوانین جمهوری اسلامی ایران

اولین تحول اساسی در نظام حقوقی، تغییر قانون اساسی نظام پادشاهی ایران به جمهوری اسلامی ایران بود و اولین ورود صریح در حوزه محیط‌زیست اصل ۵۰ است. همچنین، اصول ۴۰ و ۴۳ که به اضرار به غیر اشاره دارد، قابل بهره‌برداری در این حوزه است. مطابق اصل ۵۰ قانون اساسی: در جمهوری اسلامی که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، حفاظت محیط‌زیست وظیفه عموم تلقی می‌گردد. از این رو، فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است. در این اصل اشاره شد که از محیط‌زیست باید حفاظت شود چراکه برای رفاه نسل امروز و نسل آتی ارزشمند است، نه اینکه مجموعه محیط‌زیست خود به عنوان منبع مستقل حق در نظر گرفته شود ولی از آن جهت که آلودگی محیط‌زیست را ممنوع اعلام نموده و به دلیل جایگاه حقوق بشری محیط‌زیست (نسل سوم حقوق بشر) که ناشی از همبستگی و برادری است و بر اساس پذیرش این دیدگاه است که دولت ایران غالب اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های محیط‌زیستی بین‌المللی را پذیرفته و تصویب کرده است (بابائی مهر، ۱۳۸۹: ۱۶۵). در اصلاحیه ۱۳۷۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست که می‌توان آن را قانون مادر در زمینه آلودگی محیط‌زیست دانست، سازمان حفاظت از محیط‌زیست متولی اجرای آن است. این قانون وظایف زیادی از جمله حفاظت، پیشگیری، بررسی و تحقیق علمی و اقتصادی در زمینه‌های مختلف محیط‌زیست و ضوابط و معیارهای مرتبط با جلوگیری از انواع آلودگی‌ها را بر عهده این سازمان نهاده است. مثلاً در ماده ۹، اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط‌زیست را فراهم نماید، ممنوع است. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا در سال ۱۳۷۴ جهت تحقق اصل پنجاهم قانون اساسی و به منظور پاک‌سازی و حفاظت هوا از آلودگی‌ها تدوین گردیده است؛ بنابراین، کلیه دستگاه‌ها، مؤسسات و کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی را موظف به رعایت قوانین و مقررات موجود در آن می‌نماید. یکی از امور حاکمیتی در بند ط ماده ۸ قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶، حفظ محیط‌زیست است. در نتیجه، جرم زیست‌محیطی، نه از موارد اعمال حاکمیت است و نه از موارد تصدی‌گری بلکه وظیفه دولت جلوگیری از فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن است که مغایر با حق برخورداری از محیط‌زیست سالم است (حاجی‌وند، ۱۳۹۷: ۷۳). واقعیت امر این است که هیچ‌کدام از قوانین عادی به تدوین سازوکارهای مؤثر برای اجرا و نظارت بر اصل ۵۰ قانون اساسی نپرداخته‌اند. مفاهیم نسل‌های آینده و همچنین، سازوکارهای اجرایی اعمال حقوق این نسل‌ها کدام است؟ این مورد از جمله پرسش‌هایی است که نه قانون اساسی و نه قوانین عادی به آن اشاره نکرده‌اند (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۳۵) اما در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، اگر ماده ۶۸۸ را درباره جرم آلودگی هوا قابل اعمال بدانیم، اکنون با تصویب قانون هوای پاک، دیگر امکان استناد به این ماده برای جرم آلودگی هوا وجود ندارد. به عبارت دیگر، این ماده در خصوص جرم آلودگی هوا تخصیص خورده است (سودمندی، ۱۳۹۸: ۲۶).

جمهوری اسلامی ایران به بعضی از کنوانسیون‌هایی که در جهت سلامت هوا ایجاد شده بود، پیوست. به‌طور مثال، می‌توان به قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون وین در مورد حفاظت از لایه اوزون و پروتکل مونترآل و همچنین، کنوانسیون ساختاری سازمان ملل درباره تغییرات اقلیمی اشاره کرد.

۲-۵. برنامه‌های توسعه‌ای نظام جمهوری اسلامی ایران در زمینه زیست‌محیطی

با توجه به شرایط خاص جنگی که از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۶۸ بر کشور حاکم بود، هیچ برنامه‌ای به این منظور تدوین نشد. اولین برنامه همراه با شروع کار دولت سازندگی به ریاست جمهوری حجه‌الاسلام هاشمی رفسنجانی بود که شاهد برنامه‌هایی برای سازمان حفاظت محیط‌زیست کشور در راستای اهداف معین از قبیل آموزش، مشارکت مردم، تحقیق، کنترل و نظارت بود که بازه زمانی ۵ ساله داشت. سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی در افق ۱۴۰۴ به‌عنوان یکی از اسناد بالادستی در حوزه تقنینی محیط‌زیست که در سال ۱۳۸۲ توسط رهبر انقلاب ابلاغ شد تا در تدوین برنامه‌های ۵ ساله بعدی مدنظر قرار گیرد. در این سند آمده که جامعه ایرانی باید بهره‌مند از محیط‌زیست مطلوب باشد. در خصوص سیاست‌های کلی نظام تا زمان ابلاغ برنامه‌های توسعه چهارم، خبری از سیاست‌های زیست‌محیطی دیده نمی‌شود. برای اولین بار در بند ۱۹ برنامه توسعه چهارم، یک سری سیاست‌های کلی زیست‌محیطی مطرح می‌شود که مربوط به آمایش سرزمین است و مباحثی از به‌کارگیری فناوری نوین زیست‌محیطی توصیه می‌شود. همچنین، در بند ۲۶ سیاست‌های کلی قانون برنامه پنجم توسعه به ارزش‌های زیست‌محیطی تأکید می‌گردد. پس حفاظت محیط‌زیست در قوانین برنامه‌ای کشور از رشد چشمگیری برخوردار بوده و جایگاه آن در برنامه‌های توسعه‌ای بعد انقلاب مستمراً ارتقاء پیدا کرده است به‌نحوی که از درج یک تبصره در برنامه اول به ۲۴ ماده در برنامه چهارم گسترش پیدا نمود. ماده ۱۳۴ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه مصوب ۱۳۸۹، راهکارهایی را به‌منظور حفاظت از محیط‌زیست ارائه نموده است. به‌علاوه، در بخش محیط‌زیست، مواد قانون دیگری با موضوعاتی مثل کاهش آلودگی هوا، شناسایی کانون‌های انتشار ریزگردها و مهار آن و کنترل و کاهش میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای آمده است. بااین‌حال، هنوز حجم اختصاص‌یافته به محیط‌زیست در این برنامه کافی نیست. حتی همین حجم نیز شاخصی از تحقق ملاحظات محیط‌زیستی در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و دربرگیرنده برنامه‌های بلندمدت و جامع برای دستیابی به توسعه پایدار و درخور نیست (کریمی، ۱۳۹۶: ۵۷۷).

۲-۶. جایگاه بخش خصوصی و مردم در حفظ هوای پاک

در ایران، تاکنون بخش خصوصی علاقه‌ای برای ورود به مسائل زیست‌محیطی نشان نداده که شاید یکی از دلایل آن این باشد که ورود به این حوزه با ضوابط حاکم بر کشور، اقتصادی نیست. ضمناً در قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی مصوب ۱۳۸۷ که سند اصلی واگذاری امور دولتی به بخش خصوصی است، مسائلی حول‌وحوش محیط‌زیست از موارد قابل واگذاری به بخش خصوصی به میان نیامده است. با این وجود می‌توان در قالب و نحو دیگری از این پتانسیل بهره جست. با بهره‌گیری از فرهنگ وقف توسط گروه‌های مردمی مثلاً با مساعدت دولتی در ارائه زمین و تسهیلات دیگر، مردم را تشویق به احداث و وقف پارک‌های مناسب در سطح شهر نمود. وقف، یکی از کارآمدترین شیوه‌ها برای تأمین نیازهای مالی در این زمینه است و از طرفی استمرار و دوام دارد و منابع زیست‌محیطی را برای نسل‌های آینده حفظ می‌کند.

در کنار سازمان‌های دولتی، سازمان‌های خودجوش غیردولتی به وجود آمده‌اند که در حفظ محیط‌زیست تلاش می‌کنند، ازجمله NGOهای زیست‌محیطی که رشد کمی خوبی داشته‌اند اما رشد کیفی این تشکله‌ها نتوانسته است همانند رشد کمی آن‌ها منحنی رو به بالایی داشته باشد. البته عدم وابستگی به بودجه دولتی و ایجاد بسترهای مناسب برای توانمندسازی سازمان‌های مردم‌نهاد، دادن آزادی عمل به آن‌ها برای فعالیت‌های آموزشی، اجتماعی و فرهنگی و به رسمیت شناختن آن‌ها به‌عنوان نهادهای غیردولتی و غیرسیاسی می‌تواند تشکلهای زیست‌محیطی را به مهم‌ترین اهرم‌های اجرایی در رفع مشکلات زیست‌محیطی جامعه بدل سازد (اختری، ۱۳۹۷: ۹۴).

۷-۲. عملکرد دولت و سازمان‌های مسئول در احقاق حق بر هوای پاک

نزدیک به ۱۱ نهاد دولتی در موضوع آلودگی هوا دارای مسئولیت هستند. از طرفی، مسئولیت نهایی با عنایت به اصول ۲۲، ۵۰، ۱۱۳ و ۱۲۱ قانون اساسی ایران با دولت یا رئیس‌جمهور کشور است زیرا مسئولیت حفظ جان همه شهروندان ساکن شهرهای بزرگ و کلان‌شهرها که با آلودگی هوا دست‌وپنجه نرم می‌کنند، با وی است. همه سیاست‌های زیست‌محیطی به دولت ارتباط دارد و ناکامی دولت در اجرای قوانین مربوطه و همچنین، عدم توفیق در اجرای برنامه‌های مبارزه با آلودگی، نتیجه تصمیمات و عملکرد دولت‌ها است. با توجه به ماده ۱ و ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، حفاظت از محیط‌زیست از وظایف دولت به شمار می‌آید. از آنجا که حق بر تنفس یا به‌نوعی حق بر هوای پاک از اهمیت بالایی در کشور ما برخوردار است، لذا دولت‌ها خود را مسئول و پایبند به این حقوق دانسته و مشاهده می‌شود که در این راستا، سیاست‌هایی را در دفاع از این حق سرلوحه کار خود قرار داده‌اند.

در سند ملی محیط‌زیست جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۱، با عنایت به مقدمه آن که اعلام می‌دارد با الهام از آموزه‌های اسلامی و با استناد به مطالعات ترازبایی جهانی و بر اساس سند چشم‌انداز در افق ۱۴۰۴ و با آرمان بزرگی چون تبدیل محیط‌زیست سرزمین به الگو و معیار برازنده میهن اسلامی در سطح جهان اسلام و کشورهای منطقه تدوین و تصویب گردیده، متضمن رویکردی جامع‌نگر، واقع‌بینانه و نواندیشانه به تحول در محیط‌زیست جمهوری اسلامی ایران است. در فصل اول قسمت حقوق اساسی محیط‌زیستی در بند ۱ تأکید بر حق همگانی در بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و پاک و محو انحصارطلبی و تبعیض‌های ناروا شده است. همچنین در فصل سوم در قسمت چشم‌انداز محیط‌زیست جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی، بند اول به بهره‌مندی از آب، هوا، خاک سالم و پاک و تنوع زیستی مطلوب، ایمن و پایدار در تراز جهانی اشاره دارد. ضمناً در قسمت اهداف محیط‌زیست کشور در افق چشم‌انداز در بند ۷، قرار گرفتن مجموع شهرها به‌ویژه کلان‌شهرهای کشور در زمره شهرهای برخوردار از هوای سالم بر اساس استانداردهای بین‌المللی مدنظر قرار گرفته است. در فصل چهارم قسمت ب اقدامات ملی راهبردها از بخش ۶ به بسیج سرمایه‌های معنوی، فرهنگی و اجتماعی جامعه برای حفاظت و احیاء محیط‌زیست می‌پردازد و در بند ۱ آن، ایجاد سازوکارهای قانونی برای استیفای حقوق، انجام مسئولیت‌ها و ایفای نقش مؤثر برای دستیابی به محیط‌زیست سالم لحاظ شده است.

اما در منشور حقوق شهروندی ۱۳۹۵، با توجه به مقدمه آن که اشعار می‌دارد به‌مثابه برنامه و خط‌مشی دولت برای رعایت و پیشبرد حقوق اساسی ملت ایران بوده و هدف آن اتifa و ارتقاء حقوق شهروندی به‌منظور تدوین برنامه و خط‌مشی دولت است، در ماده ۲، شهروندان از حق زندگی شایسته و لوازم آن همچون آب بهداشتی، غذای مناسب، ارتقاء سلامت، بهداشت محیط، درمان مناسب، دسترسی به دارو، تجهیزات، کالاها و خدمات پزشکی، درمانی و بهداشتی منطبق بر معیارهای دانش روز و استانداردهای ملی، شرایط محیط‌زیستی سالم و مطلوب برای ادامه زندگی برخوردارند. در ماده ۱۱۲، حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه همگانی است. از این‌رو، فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن همراه باشد، ممنوع است. حفاظت، بهسازی و زیاسازی محیط‌زیست و گسترش فرهنگ حمایت از محیط‌زیست، حق شهروندان است. دولت این حق را در برنامه‌ها، تصمیمات و اقدام‌های توسعه‌ای، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، دفاعی و امنیتی مدنظر قرار می‌دهد و با آلودگی و تخریب محیط‌زیست مقابله می‌کند. در ماده ۱۱۳، هر شهروند حق بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم، پاک و عاری از انواع آلودگی از جمله آلودگی هوا، آب و آلودگی‌های ناشی از امواج و تشعشعات مضر و آگاهی از میزان و تبعات آلاینده‌های محیط‌زیست را دارد. دستگاه‌های اجرایی، تدابیر لازم را به‌منظور کاهش آلاینده‌های زیست‌محیطی به‌ویژه در شهرهای بزرگ اتخاذ می‌کنند.

از آنجا که عمر سازمان حفاظت از محیط‌زیست نزدیک و همراه با سال برگزاری اولین کنفرانس سازمان ملل در زمینه محیط‌زیست (کنفرانس استکهلم) است ولی به خاطر داشتن وظایف عام خود نمی‌تواند آن‌گونه که شایسته آن است، عملکرد مؤثری داشته باشد چرا که در بسیاری موارد باعث تداخل و تعارض بین اختیارات و صلاحیت‌های این سازمان با دیگر نهادهای مسئول در اجرای قوانین خاص می‌گردد (مراجعة به ضمیمه).

علی‌رغم اینکه ما در کشور سازمان محیط‌زیست داریم و تلقی همگان بر این قرار دارد که متولی اجرای سیاست‌ها و مقررات زیست‌محیطی است ولی واقعیت این است که پراکندگی و تشت قوانین محیط‌زیستی و دستگاه‌های متولی که بعضاً موازی هستند، همه ناشی از نبود نظام منسجم حقوق اداری است که قوه مجریه در ترمیم این نقیصه باید اهتمام ویژه و خاص داشته باشد. یکی از راه‌حل‌های مطرح پیشنهادی این است که سازمان محیط‌زیست باید تبدیل به وزارت محیط‌زیست گردد با این دلیل که حوزه صلاحیت وزارتخانه گسترده‌تر بوده و نظام اداری در ایران وزارتخانه محور است (عبداللهی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

۲-۸. آثار مسئولیت کیفری و مدنی مرتبط با حفظ محیط‌زیست

در حقوق ایران، اغلب مجازات کیفری برای مقابله با آلودگی هوا به صورت جزای نقدی، حبس، جلوگیری از تردد وسیله نقلیه و تعطیل کردن واحد آلاینده بوده است. با توجه به حجم آلودگی‌ها و نیاز شدید جامعه به محیط سالم، این مجازات بازدارنده نبوده و انتظارات را برآورده نکرده است. از طرفی دیگر، این اتفاق را می‌توان نتیجه عمل مجریان قانون در اجرای وظایف قانونی‌شان دانست که موفق نبوده‌اند. با پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون جدید مجازات اسلامی در ماده ۱۴۳ و مشخص شدن مجازات تعزیری در ماده ۲۰ و ضمانت اجرای ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری، به نظر می‌رسد نکات مبهمی وجود دارد. مثلاً یکی از مجازات مشخص شده در ماده ۲۰، جزای نقدی است که قابل اعمال‌ترین مجازات بر سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی است. میزان آن طبق ماده ۲۱ همین قانون، حداقل دو برابر و حداکثر چهار برابر مبلغ تعیین شده برای شخص حقیقی است. این مجازات با توجه به سودآوری هنگفت دولت، سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی، حالت بازدارندگی خود را از دست داده است. بهتر بود جزای نقدی با توجه به سودآوری که حاصل از جرم بوده لحاظ می‌گردید تا حالت بازدارندگی خود را حفظ کند (بوگری، ۱۳۹۵: ۸۱).

اما از لحاظ مسئولیت مدنی باید بین زیان‌های قابل انتساب به دولت و زیان‌های غیر قابل انتساب به او تمایز قائل شد. در فرض اول، ابتدا دولت بار مسئولیت ناشی از نقص وسایل اداری یا رفتار مستخدمان را به دوش می‌کشد و زیان‌دیده را از پیچ‌وخم‌های اثبات تقصیر می‌رهاند اما در نهایت، رأی حفظ جنبه بازدارندگی مسئولیت مدنی، غرامت پرداختی را از کارمندی که زیان در نتیجه رفتار نامتعارف او حاصل شده است، دریافت می‌کند. در فرض دوم نظر به اینکه اهمیت مسائل زیست‌محیطی چاره‌ای نیست جز اینکه دولت به عنوان خدمتگزار شهروندان، بار مسئولیت را به تنهایی متحمل شود چرا که وضع قوانین زیست‌محیطی مختلف از سوی قانون‌گذار، بیانگر به رسمیت شناختن حق برخورداری از محیط‌زیست سالم به عنوان یک حق همگانی از سوی او بوده و دولت به وسیله مقررات مختلف در صدد تأمین این حق برای شهروندان برآمده است. در مواقعی که محیط‌زیست دچار آسیب شده و به هر دلیلی این آسیب توسط عامل زیان قابل جبران نیست، دولت در راستای نظریه استحقاق به وظیفه خود که همانا جبران ضرر است، عمل می‌کند (بهرامی، ۱۳۹۳: ۱۰۹).

نتیجه‌گیری

آلودگی هوا نه فقط بهداشت انسانی ما بلکه زیبایی‌های محیطی ما و کارکردهای طبیعی محیط‌زیست را نشانه رفته و تصور زندگی پاک را برای ما دشوار ساخته است. با توجه به گستردگی و وخامت آثار آلودگی هوا در سطوح ملی و بین‌المللی، مسئله آلودگی هوا در دهه‌های اخیر به یکی از جدی‌ترین معضلات انسانی و محیط‌زیستی تبدیل شده است. هوا یکی از عناصر بسیار ضروری برای زیستن بر روی این کره خاکی است به گونه‌ای که بدون آن، امکان حیات از هر یک از موجودات سلب خواهد شد؛ لذا حفظ کیفیت آن امری ضروری است. رشد فناوری و شهرنشینی به تبعات خود افزایش حجم گسترده‌ای از انواع آلاینده‌ها در هوا را موجب شده و به دلیل مضر بودن آن برای سلامت عموم و محیط‌زیست، حساسیت بالای دولت‌مردان را نسبت به اتخاذ تدابیر و تمهیداتی خاص به منظور جلوگیری از آلوده نمودن هوا و تخریب محیط‌زیست می‌طلبد؛ بنابراین، برخورداری از یک محیط‌زیست سالم و عاری از هرگونه آلودگی برای هر یک از شهروندان، جزئی از حقوق شهروندی به شمار می‌آید.

دولت جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از کشورهای مهم و در حال توسعه با عنایت به فرایند توسعه صنعتی آن و نیز پدیده‌های آلوده‌زدایی همچون ریزگردها که از همسایگان غربی وارد می‌شود، با آلودگی هوا به طور مستقیم درگیر است. از این رو، با عنایت به قوانین و مقررات مناسبی که در این راستا به تصویب رسیده است، از جمله اصل پنجاه قانون اساسی، همواره یکی از کشورهای پیشرو و مهم در زمینه وضع قوانین و مقررات محیط‌زیست بوده است.

منابع

- اختری، بهزاد و اقشارنیا، طیب. (۱۳۹۷). بررسی راهکارهای حقوقی پیشگیری از خسارت‌های زیست‌محیطی با تأکید بر حقوق ایران و اتحادیه اروپا، *مجله علمی فقه و حقوق و علوم جزا*، ۳(۸).
- امامی قشلاق، محسن و همکاران. (۱۳۹۷). حق بر محیط‌زیست سالم در پرتو اصول فقهی و اخلاقی، *پژوهش‌های اخلاقی*، ۸(۳).
- بابایی مهر، علی و همکاران. (۱۳۹۴). مبانی سلامت محیط‌زیست از منظر قرآن کریم، *تحقیقات جدید در علوم انسانی*، ۱(۵).
- بابایی مهر، علی. (۱۳۸۹). مبانی حقوق محیط‌زیست با نگرشی بر اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، *مجله کانون وکلای دادگستری مرکز*، ۲۰۸ و ۲۰۹.
- بهرامی احمدی، حمید و علم خانی، اعظم. (۱۳۹۳). مبانی مسئولیت مدنی دولت در قبال آلودگی‌های زیست‌محیطی، *فصلنامه دانش حقوق عمومی*، ۳(۷).
- بوگری، نادر. (۱۳۹۵). مسئولیت کیفری دولت در آلودگی‌های زیست‌محیطی، *فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی*، ۶.
- توکلی، نیره و جلالی، محسن. (۱۳۹۵). سند جامع حمایت‌طلبی کنترل آلودگی هوا و کاهش تبعات آن بر سلامت (چاپ اول). انتشارات اندیشه برتر.
- حاجی‌وند، امین و همکاران. (۱۳۹۷). مسئولیت کیفری دولت در قبال جرائم زیست‌محیطی در ایران: ضرورت‌ها و چالش‌ها، *فصلنامه علوم محیطی*، ۱۶(۲).
- رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین. (۱۳۹۲). حفاظت از محیط‌زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۶۳.
- زینلی مبارکه، قاسمعلی. (۱۳۹۴). نقش دولت در تأمین و تضمین حق هوای پاک، *مطالعه موردی شهر مجلسی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- سودمندی، عبدالمجید. (۱۳۹۸). بهبود ضوابط کیفری و نوآوری‌های قانون هوای پاک در مقایسه با قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۷(۲۷).
- عبداللهی، محسن و فریادی، مسعود. (۱۳۸۹). چالش‌های حقوقی سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران، *مجله علوم محیطی*، ۷(۴).

فلاحتی، حمید. (بی‌تا). بحران محیط‌زیست، دوماهنامه فرهنگی اجتماعی پایش سبک زندگی، پرونده ویژه، ۸، ۱۶۰-۱۶۱.

فنی، زهره و مولودی، جمشید. (۱۳۸۸). ارزیابی محیط‌زیست شهری در قالب قوانین و ضوابط با تأکید بر آلودگی هوا، دوفصلنامه مدیریت شهری، ۲۴.

کریمی، داریوش و موسوی مدنی، نگین. (۱۳۹۶). بررسی کارآمدی قوانین و مقررات حقوقی ناظر بر آلودگی هوا در ایران، علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، ۱۹(۴).

کریمی، زیبا. (۱۳۹۳). حق بر هوای پاک و الزام دولت در فراهم نمودن آن در پرتو حقوق شهروندی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات کرمانشاه.

مشهدی، علی. (۱۳۹۲). حقوق آلودگی هوا (چاپ اول). تهران: انتشارات خرسندی.

نعیمی، طاهره سادات و باقری، فاطمه. (۱۳۹۷). واکاوی جرائم اولیه و ثانویه سبز و مجازات آن در قوانین جزائی ایران با تأکید بر مبانی فقه امامیه، فقه، حقوق و علوم جزا، ۳(۸).

ضمیمه*

آشنایی با نهادهای متولی حفاظت از محیط‌زیست و وظایف آنان

ردیف	عنوان صلاحیت	مستند قانونی	نهادهای متولی
۱	حفاظت از جنگل‌ها و مراتع	ماده ۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (۱۳۴۶/۰۵/۳۰)	سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور (وابسته به وزارت جهاد کشاورزی)
۲	حفاظت از نباتات	ماده ۱ قانون حفظ نباتات (۱۳۴۲/۰۲/۱۲)	سازمان حفظ نباتات (وابسته به وزارت جهاد کشاورزی)
۳	حفاظت از منابع آبی	ماده ۳ قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۴/۰۶/۱۴)	شرکت سهامی شیلات ایران
۴	حفاظت از آب دریا و رودخانه‌های مرزی	ماده ۱۱ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی (۱۳۵۴/۱۱/۰۴)	سازمان بنادر و کشتیرانی ایران (وابسته به وزارت راه و ترابری)
۵	حفاظت از اراضی مستحدث و ساحلی	قانون اراضی مستحدث و ساحلی (۱۳۵۴/۰۴/۲۹)	وزارت جهاد کشاورزی
۶	کنترل و مقابله با بلایای طبیعی	ماده آیین‌نامه ستاد پیش‌گیری و مدیریت بحران در حوادث طبیعی و سوانح غیرمترقبه (۱۳۸۳/۰۴/۰۸)	ستاد مدیریت بحران
۷	نظارت بر سموم و مواد شیمیایی	ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی کنترل و نظارت بهداشتی بر سموم و مواد شیمیایی (۱۳۷۸/۰۶/۱۶)	وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
۸	دفع مواد پسماند	ماده ۵ قانون شهرداری (۱۳۳۴)	شهرداری
۹	حمل سلاح برای دفع جانوران زیانکار	ماده واحده قانون اجازه صدور جواز حمل سلاح به‌وسیله ژاندارمری (۱۳۶۳/۰۲/۱۶)	ژاندارمری (نیروی انتظامی)
۱۰	حفاظت از حریم رودخانه‌ها، مرداب‌ها و برکه‌های طبیعی	قانون توزیع عادلانه آب (۱۳۶۴/۰۸/۱۴)	وزارت نیرو
۱۱	بهره‌برداری از منابع عمومی آب	قانون توزیع عادلانه آب (۱۳۶۴/۰۸/۱۴)	وزارت نیرو
۱۲	تهیه طرح‌های بیابان‌زدایی	تبصره ۵ ماده ۳۴ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (۱۳۴۶/۰۵/۳۰)	وزارت جهاد کشاورزی
۱۳	جمع‌آوری، انتقال و تصفیه فاضلاب شهری	ماده ۱ قانون تشکیل شرکت‌های آب و فاضلاب (۱۳۶۹/۱۰/۱۱)	شرکت آب و فاضلاب (وابسته به وزارت نیرو)
۱۴	تصویب طرح‌های بهره‌برداری از منابع تجدیدپذیر	ماده ۶ آیین‌نامه اجرایی بند (الف) تبصره ۸۲ قانون برنامه دوم توسعه (۱۳۷۷/۰۷/۲۲)	وزارت جهاد کشاورزی

ردیف	عنوان صلاحیت	مستند قانونی	نهاد متولی
۱۵	حفاظت در برابر اشعه	قانون حفاظت در برابر اشعه (۱۳۶۸/۰۱/۲۰)	سازمان انرژی اتمی ایران
۱۶	بهره‌برداری از نیروی هسته‌ای و حفاظت در برابر آن	قانون سازمان انرژی اتمی ایران (۱۳۵۴/۰۴/۲۰)	سازمان انرژی اتمی ایران
۱۷	اقیانوس‌شناسی	قانون تشکیل شورای عالی اقیانوس‌شناسی کشور (۱۳۷۰/۰۵/۲۰)	شورای عالی اقیانوس‌شناسی (وابسته به وزارت راه و ترابری)
۱۸	استانداردسازی	قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران (۱۳۷۶/۰۳/۱۳)	مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی
۱۹	توسعه شهرهای سالم	مصوبه هیئت‌وزیران درباره تشکیل کمیسیون هماهنگی پروژه شهرهای سالم کشور (۱۳۷۶/۰۷/۰۱)	کمیسیون هماهنگی پروژه شهرهای سالم کشور (وابسته به وزارت بهداشت)
۲۰	تعیین استاندارد کیفیت و بهداشت محصولات و مواد بازیافتی	ماده ۳ قانون مدیریت پسماندها (۱۳۸۳/۰۲/۲۰)	مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی
۲۱	آموزش روستاییان برای کاهش مواد پسماند کشاورزی	تبصره ماده ۲ قانون مدیریت پسماندها (۱۳۸۳/۰۲/۲۰)	وزارتخانه‌های جهاد کشاورزی، صنایع و معادن، کشور، بهداشت
۲۲	مدیریت اجرایی پسماندهای غیر صنعتی و ویژه	ماده ۸ قانون مدیریت پسماندها (۱۳۸۳/۰۲/۲۰)	شهرداری‌ها
۲۳	تعیین مناطق مناسب در طرح‌های شهرسازی برای دفع پسماندها	تبصره ماده ۱۲ قانون مدیریت پسماندها (۱۳۸۳/۰۲/۲۰)	شورای عالی شهرسازی و معماری
۲۴	تهیه امکانات لازم برای محل‌های دفع پسماندها	تبصره ۲ ماده ۱۲ قانون مدیریت پسماندها (۱۳۸۳/۰۲/۲۰)	وزارت کشور
۲۵	تدوین پیش‌نویس آیین‌نامه‌های طرح جامع آب کشور	بند (و) ماده ۱۲ قانون برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۳/۰۷/۲۵)	وزارت نیرو و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی
۲۶	تعیین سیاست انرژی کشور	بند (د) ماده ۱ قانون تأسیس وزارت نیرو (۱۳۵۳/۱۱/۲۸)	وزارت نیرو
۲۷	نظارت بر نحوه استفاده از مواد انرژی‌زا به‌صورت مواد اولیه در صنایع	بند (و) ماده ۱ قانون تأسیس وزارت نیرو (۱۳۵۳/۱۱/۲۸)	وزارت نیرو
۲۸	کنترل بهره‌برداری از منابع آب	بند (ک) ماده ۱ قانون تأسیس وزارت نیرو (۱۳۵۳/۱۱/۲۸)	وزارت نیرو

ردیف	عنوان صلاحیت	مستند قانونی	نهاد متولی
۲۹	سیاست‌گذاری در زمینه تأمین، توزیع و مصرف آب کشور	ماده ۱۰ قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۷۹/۱۰/۰۶)	شورای عالی آب
۳۰	تنظیم سیاست‌ها، خط‌مشی و برنامه‌های صنعتی و معدنی کشور	بند (الف) ماده ۱ قانون تشکیل وزارت صنایع و معادن (۱۳۵۳/۰۵/۰۱)	وزارت صنایع و معادن
۳۱	نظارت در امر مدیریت و بهره‌برداری مؤثر از معدن و کارخانه‌ها	بند (و) ماده ۱ قانون تشکیل وزارت صنایع و معادن (۱۳۵۳/۰۵/۰۱)	وزارت صنایع و معادن
۳۲	صدور پروانه اکتشاف و بهره‌برداری از معدن و نظارت بر آن	بند (ع) ماده ۱ قانون تشکیل وزارت صنایع و معادن (۱۳۵۳/۰۵/۰۱)	وزارت صنایع و معادن
۳۳	ارزیابی طرح‌ها و برنامه‌های صنعتی و معدنی	بند (ف) ماده ۱ قانون تشکیل وزارت صنایع و معادن (۱۳۵۳/۰۵/۰۱)	وزارت صنایع و معادن
۳۴	صدور مجوز تأسیس و بهره‌برداری واحدهای تولیدی صنعتی و معدنی	بند ۲۳ ماده ۱ قانون تمرکز امور صنعت و معادن تشکیل وزارت صنایع و معادن (۱۳۷۹/۱۰/۰۶)	وزارت صنایع و معادن
۳۵	تصویب طرح‌های جامع شهری	بند ۲ ماده ۲ قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران (۱۳۷۶/۰۱/۱۷ اصلاحیه ۱۳۵۱/۱۲/۲۲)	شورای عالی شهرسازی و معماری ایران
۳۶	تصویب طرح‌های احداث بنا در خارج از شهرها	ماده ۴ آیین‌نامه استفاده از اراضی احداث بنا و تأسیسات در خارج از محدوده قانونی و حریم شهرها (۱۳۵۶/۰۲/۲۲)	شورای عالی شهرسازی و معماری ایران
۳۷	مقابله با خشک‌سالی	ماده ۴ تصویب‌نامه درباره تشکیل ستاد مقابله با بحران خشک‌سالی (۱۳۷۵/۱۲/۲۸)	ستاد مقابله با بحران خشک‌سالی
۳۸	تهیه برنامه جامع راهبردی مقابله با بحران آب	ماده واحده تصویب‌نامه در خصوص تهیه برنامه جامع راهبردی مقابله با بحران آب (۱۳۸۵/۰۴/۱۸)	ستاد مدیریت منابع آب
۳۹	تهیه مقررات و آیین‌نامه‌های حفاظت فنی و بهداشتی	ماده ۱ لایه قانونی حفاظت فنی (۱۳۲۴/۰۵/۰۸)	شورای عالی حفاظت فنی
...

* برگرفته از فلاحی، حمید؛ **بحران محیط‌زیست**، دو ماهنامه فرهنگی اجتماعی پایش سبک زندگی، پرونده ویژه، شماره ۸، ص ۱۶۰ و ۱۶۱.

استناد به این مقاله: رزاقی موسوی، سید سجاد. (۱۴۰۲). ارزیابی حمایت کیفری از هوای پاک و چالش‌های موجود. فصلنامه تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق، (۱)۳، ۳۸-۵۲.

Modern Interdisciplinary Research in Law is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.